

Ks. Marian Machinek MSF
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

Zagadnienie prawdomówności w mediach

Nie trzeba szeroko uzasadniać kluczowej roli, jaką w globalizującym się świecie pełnią media, szczególnie nowoczesne media elektroniczne. Nie sposób jednak również, podkreślając ich niezbędność i pozytywny wpływ na społeczeństwo, zaprzeczać poważnym problemom związanym z ich upowszechnieniem. Celem niniejszego przedłożenia nie jest szerokie omówienie etycznych aspektów działalności medialnej. W kontekście szerokiego tematu „Media a wartości” przedmiotem poniższych analiz będzie znaczenie wymogu prawdomówności w mediach przekazujących informacje. Poza zakresem zainteresowania znajdują się zatem medialne produkcje rozrywkowe czy fabularne. Rozważania poniższe będą dotyczyły najpierw roli mediów w społeczeństwie demokratycznym. Główne analizy dotyczące wymogu prawdomówności w kontekście etosu ludzi mediów zostaną uzupełnione próbą wskazania szczegółowych powinności dziennikarzy oraz producentów medialnych, ale także konsumentów produkcji medialnych. Najpierw jednak warto zastanowić się nad przemianami dotyczącymi pojęć „prawda” i „prawdomówność” we współczesnej mentalności.

1. Prawda w ponowoczesnym świecie

Kto chce mówić o prawdzie w dzisiejszym świecie, musi się liczyć ze zdecydowaną reakcją. Mentalność ponowoczesna odnosi się do pojęcia prawdy użytego w liczbie pojedynczej z wielką nieufnością, by nie powiedzieć – z deklarowaną niechęcią. Pogląd, że istnieje jedna prawda, połączony z roszczeniem, że powinna ona być przyjęta i uznana, wielu współczesnym ludziom wydaje się być wyrazem fundamentalizmu i nietolerancji. Istnieje, jak się twierdzi, jedynie wielość prawd i nawet, gdyby chciało się uznać istnienie jednej prawdy, to należy przyjąć wielość równorzędnych dróg prowadzących do jej poznania, co wyklucza jakikolwiek ekskluzywizm w tej dziedzinie. Jeżeli chciałoby się tego typu logikę skonfrontować z obszarem wymagań etycznych odnoszących się do ludzi mediów, to można dostrzec

istotny paradoks. Otóż te same społeczeństwa, które są gotowe postawić pod znakiem zapytania istnienie prawdy, wymagają jednocześnie prawdomówności od ludzi mediów. Co więcej, sami dziennikarze uważają powinność bezkompromisowego przekazywania i ujawniania nawet niewygodnej prawdy za podstawę swojego zawodowego etosu. To właśnie to bezkompromisowe poszukiwanie prawdy jest też podstawą szacunku, jakim cieszą się dziennikarze, którzy z narażeniem swojej kariery, a czasami nawet życia, są gotowi odkrywać niewygodną prawdę.

Trzeba zatem założyć, że mimo ponowoczesnego sceptycyzmu wobec prawdy, w powszechnej opinii dążenie do prawdy pozostaje fundamentalną zdolnością i powinnością ludzkiej osoby, a jej poznanie – w zakresie żywych spraw danego człowieka – jego prawem. Jest to istotne nie tylko dla jednostek, ale także dla całych społeczeństw. Trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie demokratycznych społeczeństw bez rzetelnej i prawdziwej informacji, a więc także bez wiarygodnych mediów. Od czasu Oświecenia, gdy to dzięki innowacjom technicznym i reformom społecznym, umożliwiającym masową produkcję i dystrybucję prasy i książek, pojawiła się forma społecznej komunikacji i świadomości, określana jako „opinia publiczna”, nie można sobie bez niej wyobrazić funkcjonowania demokratycznego państwa.

2. Rola mediów w społeczeństwie demokratycznym

W społeczeństwie demokratycznym media mają do spełnienia istotną rolę. Stwarzają one forum publicznej wymiany i kształtowania poglądów, przy czym nie tylko te procesy umożliwiają, ale także weń ingerują, nie odzwierciedlając jedynie biernie prezentowanych poglądów, ale aktywnie je kształtując. Właśnie w tym kontekście mówi się o mediach jako o „czwartej władzy”, a więc sile, która może mieć realny wpływ na aktualną politykę. Bez wiarygodnej informacji byłoby niemożliwe nie tylko świadome korzystanie z prawa wyborczego przez obywateli, ale także sprawowanie jakiegokolwiek kontroli wybranych władz. Rolę katalizatora społecznej dyskusji na temat kształtu państwa media sprawują przez informowanie obywateli o politycznych faktach i ich tle, a także monitorowanie sprawowania władzy przez rząd i parlament. Dokonuje się to zarówno przez pracę pojedynczych dziennikarzy, jak i przez grupy interesów lobbujących na rzecz jakiegoś poglądu – i to zarówno po stronie instytucji państwowych i partii politycznych, jak i innych nieformalnych grup nacisku. Również bowiem dla rządzących media stanowią ważny czynnik sprawowania władzy, dostarczając informacji o nastrojach społecznych. Mimo różnorodnych grup interesów nie ulega wątpliwości, że niezbędnymi warunkami funkcjonowania każdej de-

mokracji jest rzeczowa i prawdziwa informacja oraz oparte na prawdzie komentarze aktualnych wydarzeń.

Od samego początku rozwoju masowych mediów było oczywiste, że mogą one nie tylko stać się elementem nacisku społeczeństwa na rządzących, ale mogą być także użyte do manipulowania społeczeństwem. Trzeba jednak zaznaczyć, że problemy dotyczące prawdziwości i rzetelności przekazów medialnych wynikają nie tylko z nadużyć i świadomego wpływania na prezentowanie treści, ale są w pewnym sensie wynikiem samej dynamiki mediów, i to zarówno od strony procesu produkcyjnego, jak też po stronie praw rządzących odbiorem dostarczanych informacji przez konsumentów. Można zatem mówić o własnych prawach, jakimi rządzą się media (niem. *Eigengesetzlichkeit*), przy czym nie chodzi o jakieś specjalne kodyfikacje dotyczące pracy medialnej, ale właśnie o dynamikę wynikającą ze specyfiki relacji między dziennikarzem a odbiorcą.

3. Prawdomowość a dynamika przekazu informacji

Media nie działają w próżni, ale rządzą się pewnymi prawidłowościami, które mogą stać się przyczyną trudności i przeszkód w spełnianiu ich zadań w demokratycznym społeczeństwie. Postulując prawdziwość i rzetelność informacji, należy zdać sobie sprawę z tego, że obraz wydarzeń nie będzie nigdy we wszystkich szczegółach zgodny z rzeczywistością, chociaż powinien być do niej jak najbardziej zbliżony. Należałoby mówić nie tyle o odzwierciedlaniu, co o re-konstruowaniu rzeczywistości w mediach. Na poziomie przekazu informacji, a jeszcze bardziej na etapie ich komentowania, dokonuje się nieunikniona modyfikacja treści. Większość informacji, które są przekazywane w mediach, niesie ze sobą potencjał wpływający na opinię odbiorcy. Istotny wpływ na to, jakie będą skutki informacji po stronie odbiorcy, będzie miała dokonana przez dziennikarza selekcja. Komentując informacje, dziennikarz będzie podkreślał jedne fakty, a pomijał inne, co jest nieuniknione wobec określonego czasu bądź miejsca, jakie ma zająć dany przekaz. W kontekście przekazów, w których słowo jest powiązane z obrazem, będzie to odgrywało jeszcze większą rolę. Dobór obrazów i opatrzenie ich stosownym komentarzem może w znacznym stopniu zmodyfikować odbiór informacji przez konsumenta przekazu medialnego.

Dlatego trzeba stwierdzić, że postulat prawdziwości informacji nie oznacza, że podawane obrazy i fakty muszą być fotograficznym odzwierciedleniem rzeczywistości. Selekcja wiadomości i obrazów dokonuje się na podstawie subiektywnych kryteriów dziennikarza. Mogą one być kształtowane przez wiele czynników, począwszy od jego osobistego świata wartości, poprzez subiektywny zamiar, z jakim przekazuje konkretne wiadomości, aż po zobowiązania wobec decydentów lub mocodawców i naciski stąd płynące.

W tym kontekście nie dziwi fakt, że wiadomości i informacje w pełni prawdziwe mogą zasugerować fałszywy obraz rzeczywistości. Media mogą kłamać, podając pewne prawdziwe informacje, a nie podając innych, niezbędnych do prawidłowego zaszeregowania tych pierwszych. Wykrzywienie obrazu rzeczywistości może się dokonywać także przez odpowiednie komentowanie podawanych informacji.

Należy podkreślić, że dziennikarz jest pierwszym konsumentem informacji o faktach. Postrzega on dane wydarzenie przez osobisty filtr, a na jego rozumienie wpływają schematy, jakie cechują jego osobisty tok myślenia. Również odbiorca może selekcjonować wiadomości i przyjmować jedynie te, które dają się wbudować w jego ogląd świata. W tym kontekście dziennikarza określa się czasem jako „strażników wrót” (*Gatekeeper*), przez które przechodzi informacja. Można więc zapytać, czy istnieje możliwość dotarcia do istoty i podłoża wydarzeń, aby po rzetelnym zbadaniu, adekwatnie je skomentować, tak by odbiorcy umożliwić wgląd we wszystkie istotne aspekty problemu? Odpowiedź na to pytanie będzie w zasadzie twierdząca, jednak świadomość praw rządzących przekazem informacji jest niezbędna, by jej odbiorca nie ulegał zbyt łatwo wrażeniu, że medialne przekazy, jeżeli dodatkowo są połączone z dokumentacją obrazową, przekazują jedynie prawdę i całą prawdę.

Można wymienić szereg czynników, które decydują o selekcji informacji w mediach, czasami ze szkodą dla ich rzetelności. Dziennikarze liczą się z nimi, dlatego też do odbiorców docierają właśnie takie, a nie inne informacje. Pożądana jest informacja nowa i aktualna, która poza tym łatwiej będzie przyswojona, jeżeli dotyczy lokalnych wydarzeń, a nie tylko jakichś odległych w czasie i przestrzeni problemów. Konflikty, a także wydarzenia naruszające powszechnie przyjęte normy bardziej przykuwają uwagę niż wspólne przekonania. Przy tym niejednokrotnie paradoksalnie okazuje się, że dla mediów dobre wiadomości są złymi wiadomościami, a właśnie złe wiadomości pozwalają na prezentację bardziej zadowalającą odbiorcę.

4. Wymóg prawdomówności a zasady etyki mediów

Nie można sformułować takich zasad, nie biorąc pod uwagę wszystkich uczestników komunikacji medialnej. Są nimi pracownicy mediów, bezpośrednio tworzący produkcje medialne oraz ich właściciele, jak też wszyscy, którzy mogą wywierać wpływ na prezentowane treści, a więc przedstawiciele świata polityki, tworzący ramy prawne dla pracy medialnej oraz przedstawiciele świata gospodarki, finansujący pracę mediów. Do uczestników komunikacji medialnej należą jednak także konsumenci, a więc wszyscy korzystający z medialnych produkcji.

4.1. Powinności dziennikarzy

Niewątpliwie kluczowym obowiązkiem dziennikarza jest solidne i staranne zdobywanie, ale też zabezpieczenie informacji. Dziennikarz powinien sprawdzać źródła, z których pochodzi dana informacja, by nie podawać informacji mało wiarygodnych, ale też nie zatrzymywać informacji pewnych, które mogą okazać się niewygodne, gdy dotyczą np. własnego środowiska. Podstawową cechą dziennikarza będzie bezstronność w ocenie faktów. Dziennikarz powinien też pracować nad swoim warształem zawodowym, by nauczyć się podawać informację w miarę precyzyjnie i krótko, unikając fachowego, ale niezrozumiałego dla wielu odbiorców żargonu.

Równie istotna jest jednak gotowość do skorygowania i sprostowania informacji błędnej bądź niepewnej, szczególnie, gdy okazała się krzywdząca. Nie można uznać za dopuszczalne zdobywanie informacji za pomocą niemoralnych metod. W takim wypadku mielibyśmy do czynienia z trudnym do rozwiązania paradoksem: w imię prawdy należącej społeczeństwu, dziennikarz posługiwałby się kłamstwem, a zatem sam stosował metody, których stosowanie pragnie potępić, ujawniając społeczeństwu czyjeś moralne wykroczenia.

Tam, gdzie dziennikarz musi dokonać selekcji informacji, istotne stają się zasady, jakimi się będzie kierował. Za naganne należy uznać promowanie informacji wyłącznie dlatego, że są sensacyjne czy kontrowersyjne. Epatowanie tego typu informacjami może prowadzić do skrzywienia obrazu rzeczywistości u odbiorcy. Niewątpliwie istotne będzie przedstawienie tła poszczególnych wiadomości, aby odbiorca, rozumiejąc kontekst, mógł sam je właściwie zakwalifikować.

W swojej pracy dziennikarz może stanąć wobec konfliktu wartości: z jednej strony prawa społeczeństwa do rzetelnej informacji, z drugiej – przewidywanych negatywnych skutków społecznych jej rozpowszechnienia. Należy w tym wypadku działać według zasady: im poważniejsze są przewidywane negatywne skutki społeczne, tym większy musi być powód ewentualnej publikacji danej wiadomości. Za szczególnie poważne nadużycie wolności mediów należy uznać uniemożliwienie policyjnego dochodzenia przez przedwczesne podanie informacji do publicznej wiadomości. Prześcigając się w pragnieniu bycia pierwszymi, którzy podają jakąś informację, dziennikarze mogą – nawet wbrew własnej woli – stać się w pewnym sensie współnikami przestępców. Prawo społeczeństwa do informacji, ale także ciążyący na dziennikarzach obowiązek jej podania ustępuje tam, gdzie może to naruszać ludzką godność bądź jest związane ze stworzeniem sytuacji zagrożenia życia.

Chociaż dziennikarz winien jak najbardziej bezstronnie przekazywać informacje, nie jest on nigdy bezdusznym narzędziem, ale obywatelem, któremu wolno również wyrażać swoje poglądy. Własna opinia dziennikarza

jest też nieodzownym elementem publicystyki, która stara się komentować wydarzenia i odsłaniać ich tło. Podstawowym wymogiem, związanym z prawdomównością, będzie tu powinność takiego odróżnienia faktów od własnych opinii, aby było to czytelne także dla odbiorcy. Wyrażając krytykę rządzących czy też panujących struktur, dziennikarz powinien pamiętać, że poprzez tendencję do generalizacji może podważyć zaufanie do całych grup społecznych. Totalny sceptycyzm może nie tylko przynieść szkodę poszczególnym osobom, przyczynić się do szerzenia uprzedzeń i ferowania nieuprawnionych sądów, ale może podważyć cały demokratyczny system, którego elementem jest przecież wolność mediów. Z drugiej strony dziennikarz ma obowiązek zwracać uwagę na niepopularne wymiary porządku demokratycznego, wiążące się z zagadnieniami, które wielu ludzi wypiera do podświadomości, jak np. potrzeba oszczędzania w wymiarze wydatków publicznych, ograniczenia konsumpcyjnego stylu życia itp.

Wielokrotnie praca dziennikarza zmusza go do podawania informacji o aktach przemocy, katastrofach naturalnych i osobistych tragediach. Wymaga to nie tylko szczególnego poczucia odpowiedzialności, ale także osobistej kultury, wrażliwości i szacunku dla osób dotkniętych nieszczęściem. Sytuacje o charakterze intymnym, dotyczące żałoby, cierpienia i śmierci, ale także sfery seksualnej nie powinny być upowszechniane bez zgody zainteresowanych. Podawanie tego typu wiadomości w sposób pozbawiony szacunku nie może być usprawiedliwiane prawem społeczeństwa do informacji czy rozrywki. Demokratyczna transparentność nie uprawnia do przełamywania każdego „tabu”. Proste ujawnienie faktów nie jest wartością samą w sobie.

Może jednak mieć miejsce również sytuacja odwrotna: ze względu na bezpieczeństwo publiczne i szeroko pojęte dobro wspólne może okazać się konieczne ujawnienie pewnych faktów z życia prywatnego, zwłaszcza gdy w grę wchodzi działanie przestępcze i korupcja. Osoby pełniące funkcje publiczne muszą liczyć się z pewnymi ograniczeniami prawa do prywatności. Upublicznienie konkretnych szczegółów z ich życia może być uzasadnione, jeżeli bez tego nie byłoby możliwe ujawnienie poważnych wykroczeń przeciwko dobru wspólnemu, np. afer korupcyjnych.

4.2. Zadania właścicieli mediów

Koncerny medialne – jak wszystkie inne przedsiębiorstwa gospodarcze – są ukierunkowane na powiększanie własnych zysków. Jednak trudno traktować produkcje medialne, zwłaszcza przekazywanie i komentowanie bieżących informacji, jak każdy inny towar, który musi być sprzedany. Wymagania etyczne w stosunku do właścicieli mediów będą w zasadzie analogiczne do tych, które powinny kierować pracą tworzących przekazy medialne. Nie-

wątpliwą granicą dla produkcji medialnych będzie niebezpieczeństwo poważnego naruszenia godności osoby ludzkiej, ale także naruszenie podstaw demokratycznego systemu prawnego. Za nieetyczne należy również uznać oczekiwanie przez właścicieli mediów od swoich pracowników gotowości do pozyskiwania informacji z nielegalnych źródeł i z naruszeniem prawa. Zazwyczaj takiemu oczekiwaniu towarzyszy zastrzeżenie, że w razie wykrycia nieprawidłowości dziennikarze ponoszą wyłącznie osobistą odpowiedzialność.

4.3. Zadania konsumentów

Istotnym elementem w ocenie etycznej pracy mediów informacyjnych jest przyjrzenie się uwarunkowaniom towarzyszącym „medialnej konsumpcji”, a więc specyficznym zadaniom konsumentów. Nie są oni – a przynajmniej nie powinni być – jedynie pasywnymi odbiorcami programów medialnych. Uczenie się korzystania z mediów wynika z moralnego obowiązku rozsądnego dysponowania czasem wolnym. W kontekście zagadnienia prawdomówności mediów szczególne zadania dotyczą zasad korzystania z programów informacyjnych i publicystycznych. Odbiorcy mogą istotnie wpływać na jakość produkcji medialnych, wyrażając swoją opinię, a gdzie jest to konieczne – także sprzeciw, jeżeli produkcje medialne naruszają normy etyczne bądź też zasady dobrego smaku.

Odbiorca ma także moralny obowiązek uzyskania w miarę obszernej, wyważonej i bezstronnej informacji w kwestiach, które go – jako obywatela – dotyczą. Istotne jest zachowanie zdrowego dystansu i krytycznego podejścia do wielkiej ilości medialnych produkcji. W ten sposób po stronie odbiorcy może zostać wytworzonych wiele „filtrów” pozwalających na selekcję, ale też właściwe rozumienie informacji.

Krytyczne i selektywne podejście do mediów informacyjnych nie może oczywiście oznaczać ich całkowitej negacji. To właśnie kształtowana przez media przestrzeń publicznej debaty niewątpliwie poszerza horyzonty jednostki i przyczynia się do dojrzałości osobowej odbiorcy. Nie odcięcie się od niej, ale rozumienie rządzących nią praw i krytyczny odbiór podawanych przez media informacji i komentarzy pozwalają na pogłębienie wiedzy, a tym samym umożliwiają świadome wybory szerokim rzeszom obywateli, co jest jednym z istotnych czynników kształtujących demokratyczne państwo.

Literatura

- Ejsmond M., Kosmalska B., *Media, wartości, wychowanie*, Kraków 2005.
- Globan-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Kraków 2001.
- Juszczak S., *Człowiek w świecie elektronicznych mediów – szanse i zagrożenia*, Katowice 2000.
- Lepa A., *Pedagogika mass mediów*, Łódź 2003.
- Nagórny J., *Dziecko wśród mediów. Wychowywanie w rodzinie do korzystania ze środków społecznego przekazu*, Częstochowa 2004.
- Schockenhoff E., *Zur Lüge verdammt? Politik, Medien, Medizin, Justiz, Wissenschaft und die Ethik der Wahrheit*, Freiburg – Basel – Wien 2000, s. 265–352.